

İtikadi Konularda Haber-i Vâhidin Delil Olma Meselesi ve Kevserî'nin Konuya Bakışı*

Mehmet ÖZŞENEL

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Öz

Haber-i vâhidlerin itikadi konularda delil olması öteden beri tartışılan bir konudur. Cumhur ulema geliş yolu itibariyle zannîlik taşıdığından âhâd tarikle gelen hadislerin itikadda delil olmasını doğru bulmamıştır. Ehl-i hadis uleması ise haber-i vâhidlerin hem itikadi hem amelî konularda delil olacağı kanaatindedir. Bir kısım ulema da bazı karinelerle desteklenmiş haber-i vâhidlerin kesinlik taşıyacağını ve dolayısıyla itikadda da delil olabileceğini söylemişlerdir.

XX. yüzyılın başlarında Mısır'a yerleşen Osmanlı'nın son Şeyhülislâm vekili Muhammed Zâhid el-Kevserî bulunduğu coğrafyadaki bazı Müslüman aydınların Hz. İsa'nın nüzûlü konusu bağlamında haber-i vâhidin itikadda delil olamayacağını iddia etmelerine karşı çıkmış ve bu konuda kitap ve makaleler yazmıştır. Ona göre haber-i vâhid sübûtu açıısından zannî olsa da itikad oluşturmaya yetecek bir bilgi verebilir. Zira inanmak kalbin amelidir. Haber-i vâhid amelî konularda delil sayıldığına göre bu konuda da itibara alınması

169

Dîvân *DİSİPLİNLERARASI*
ÇALIŞMALAR DERGİSİ

cilt 19 sayı 37 (2014/2), 169-187

* Bu makale, 24-25 Kasım 2007 tarihinde Düzce'de Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından düzenlenen Uluslararası Düzceli M. Zâhid Kevserî Sempozyumu'na sunulmuş tebliğin genişletilmiş ve gözden geçirilmiş hâlidir.

mümkündür. Ayrıca Buhârî-Müslim tarafından nakledilmiş olmak gibi ilave bir özelliğe sahip haberler de bazı âlimlere göre kesinlik taşımaktadır. Sonuçta Kevserî geçmişte ulemanın itikadi konularla ilgili hadisleri derlemelerini ve akâid-keîâm kitaplarında her türlü hadisi kullanmalarını da delil getirerek haber-i vâhiddan itikad oluşturmada yararlanılabileceği kanaatine varmıştır.

Anahtar kelimeler: İtikad, Haber-i Vâhid, Yakînî İlim, Zannî İlim, Kevserî

Giriş

HABER-İ VÂHİDİN İTİKADİ KONULARDA delil olarak kullanılması, öteden beri tartışma konusu olmuş meselelerden biridir. Kelâm uleması itikadi bir konunun sabit olması için, gelen haberin sübûtu itibariyle kesinlik ifade etmesini şart koşturmaktadır. Haber-i vâhidlerin genelde kesinlik değil, zan ifade ettiği kabul edildiğinden bu tür haberlerin inanç konularının ispatında kullanılamayacağı varsayılmaktadır. Bu konudaki prensip “Mütevâtir haber (kesin) ilim ifade eder, haber-i vâhid ilim değil, ameli gerektirir” şeklinde formüle edilmiştir.¹

Modern dönemde sünnetin önemi ve onu bize ulaştıran hadis rivayetlerinin bilgi değeri yoğun tartışmalara konu olmuştur. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İslâm dünyasındaki münevverler üzerinde ağırlığını hissettiren Batılı rasyonalist-pozitivist akımlar, sünnet karşıtlığından, modernist yorumlarla işlevsiz hâle getirilmesine kadar muhtelif derecelerde sünnetin ve geleneksel

¹ Bu konuda bk. el-Mâtürîdî, *Kitabu't-Tevhîd* (nşr. Fethullah Huleyf, İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye 1979), s. 7-9; el-Bağdâdî, *Usûlüddin* (nşr. Ahmed Şemsuddin, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002), s. 26-28; el-Pezdevî, *Usûlüddin* (nşr. Hans Peter Linss, Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türas, 2003), s. 21; Yusuf Şevki Yavuz, “Haber-i Vâhid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996), c. XIV, s. 352-355; H. Yunus Apaydın, “Haber-i Vâhid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996), c. XIV, s. 355-363; H. Yunus Apaydın, “Mütevâtir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006), c. XXXII, s. 208-211.

İslâm anlayışının sorgulanmasına yol açmıştır. Bu akımlarla fikri anlamda en ciddi ve hararetli biçimde mücadele edenlerin başında son Osmanlı Şeyhülislâmı Mustafa Sabri Efendi (ö. 1954) ile Şeyhülislâm vekili Muhammed Zâhid el-Kevserî (ö. 1952) gelmektedir. Osmanlı ilim geleneği içinde yetişmiş Hanefî mezhebine bağlı muhaddis bir âlim olan Kevserî'nin, sünnetin büyük bölümünü teşkil eden haber-i vâhidlerin itikadi konularda delil olması konusundaki yaklaşımları dikkat çekicidir. Kevserî, Hz. İsa'nın nüzulünün inkârı konusu vesilesiyle Mısır'da dönemin aydınlarıyla giriştiği tartışmalarda konuyla ilgili görüşlerini, yazdığı kitap ve makalelerle dile getirmiştir.²

Bu makalede önce haber-i vâhidin itikadi konularda delil olmasıyla ilgili geçmişte İslâm ulemasının dile getirdiği görüşler özetlenecek, daha sonra Muhammed Zâhid el-Kevserî'nin konuya bakışı anahatlarıyla tespit edilmeye çalışılacaktır.

İtikadda Haber-i Vâhidin Delil Olma Değeri Konusunda Ulemanın Görüşleri

Haber-i vâhidin itikadi konularda delil olup olmadığına bakmadan önce *haber* kavramına ve haberin bilgi değeri konusundaki tartışmalara kısaca göz atmak gerekir. Çünkü konu temelde bilginin kaynağı ve değeri konusuna yani epistemoloji alanına dayanmaktadır. Konuyla ilgili ilk tartışmaların Hâricîlerle başladığı ve özellikle Mu'tezile ile yoğunluk kazandığı bilinmektedir. Mu'tezile, elde ettiğimiz bilginin kaynaklarından biri olan haberin mahiyeti, ifade ettiği değer ve sahibine nispeti konularında tartışma başlatmış ve haberin doğruluğunu sorgulamak gerektiğini ifade etmiştir. Özellikle din gibi hayati bir konuda bir haberin kabul edilebilmesi için onun Peygamber'e nispetinde kesinlik olması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Haber teorisiyle ilgili bu epistemolojik tartışma daha sonraki yakîni ilim-zannî ilim tartışmalarının da temelini teşkil etmiştir.³

2 Bk. el-Kevserî, *Nazra âbira fî mezâimi men yünkiru nüzûle İsâ aleyhi's-selam kable'l-âhira* (Kahire 1943, 2. bsk., Kahire 1987'den ofset Lahor: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.); a.mlf., *Makâlâtü'l-Kevserî* (nşr. Ahmed Hayri, 1372/1952 Kahire'den ofset Karaçi: H. M. Said Company, ts.), s. 280 vd., 352 vd.

3 Bk. Yavuz, "Haber-i Vâhid", s. 352-353. Haber-i vâhidin bilgi değeri konusunda ayrıca bk. Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2012), s. 73-74.

Ehl-i sünnet âlimlerinin haber konusuna yaklaşımları da bu tartışmalar çerçevesinde şekillenmiş olup akâid ve kelâm kitaplarında en genel ifadesiyle bilgi elde etme yolları akıl/istidlal, havâss-i selîme ve haber/haber-i sâdık olmak üzere üç grupta tasnif edilmiştir.⁴ Bunlardan ilk ikisi konumuz dışında olduğundan aşağıda sadece üçüncüsü üzerinde durulacaktır.

Haber “doğruya da yalana da ihtimali olan kelâm” şeklinde tarif edilir.⁵ Şu hâlde doğru ya da yalan olma ihtimali bulunan her türlü söz, ifade, nakil ya da bilgi *haber* kavramı kapsamına girmektedir. Haberin doğru ya da yalan olması onu söyleyen ya da bildiren kişinin doğruluğuna, haberin diğer delil ve kaynaklarla teyit edilmesine ve bize ulaştıran kişilerin yalan söyleme ihtimalinin ortadan kalkmasına bağlıdır. Bu ve benzeri çeşitli karinelere bağlı olarak haberin doğruluğu veya yanlışlığı ağırlık kazanır. Bu ağırlığın derecesi yüzde yüze ulaşınca haberin sahibine nispetinin doğruluğu kesinlik kazanmış olur ve böyle bir haberin ilim ifade ettiği, ya da yakînî bilgi verdiği kabul edilir; bu haber de “mütevâtir” olarak isimlendirilir. *Yakînî bilgi*, duyulduğu zaman kişide doğruluğu konusunda kesin kanaat oluşturan bilgidir.⁶ Bu yüzden sahabenin bizzat Peygamber’den (s.a.) duymuş olduğu haber onlar için mütevâtir hükmünde olup yakînî bilgi ifade eder ve kabulü zorunludur.⁷ Daha sonraki nesiller için bu kesinlik ravilerinin çokluğu ve yalan söyleme ihtimallerinin ortadan kalkması ile sağlanmaktadır.

Doğruluğu sabit olmakla birlikte geliş yolu itibariyle tevâtür derecesine ulaşmayan, az da olsa yanlış olma ihtimali bulunan haberler için “zannî” sıfatı uygun görülür ve “haber-i vâhid” olarak isimlendirilir. *Zan*, yanlış olma ihtimali bulunmakla birlikte ağır basan, ağırlık kazanan itikad/kanaattir.⁸ Dolayısıyla zannî demek, o haberin hiçbir değeri olmadığı manasına gelmez. Zannîlik, o haberin bize ulaşmasındaki kesinlik derecesinin mütevâtir haber-

4 Bk. Pezdevî, *Usûlüddin*, s. 18; en-Nesefî, *Metnu'l-Akâidi'n-Nesefiyye* (*Mecmû'u'l-mütünü'l-kebir* içinde) (Kahire: el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübra, 1955), s. 29.

5 Bk. el-Cürcânî, *et-Ta'rifât* (y.y., ts.), s. 96. Ayrıca bk. Pezdevî, *Kitab fihî Ma'rifetü'l-hüceci's-şer'iyye*, (nşr. Marie Bernand-Eric Chaumont, Kahire: el-Ma'hedu'l-İlmiyyi'l-Fransî li'l-Âsâri's-Şarkîyye, 2003), s. 36.

6 Benzer tarifler için bk. Cürcânî, s. 259.

7 Benzer bir yaklaşım için bk. es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî* (nşr. Ebu'l-Vefa el-Efgânî, Beyrut: Dâru'l-Marife ts.), I, 279.

8 Bk. Cürcânî, s. 144.

dekinin seviyesine ulaşamaması manasına gelmektedir.⁹ Dolayısıyla zan ya da zannî bilgi, belli bir değeri olan bir bilgi çeşididir. Şu hâlde bir haberin yakînî veya zannî ilim ifade etmesi onun bize geliş yolu, yani sübûtu ile ilgili bir problemdir. Mütevâtir haber, ilk söyleyenden bizzat duymuşuz gibi bir kesinliğe sahiptir. Haber-i vâhid ise bu kesinliğe sahip olmayan haberdur.¹⁰

Dinin temel kaynağı olan *haber* veya *haber-i rasûl* kavramı da bu çerçevede tasnif edilmiştir. Peygamber'in bize bildirdiği iki türlü haber vardır. Bunlardan birincisi Allah'tan aldığı vahiy/Kur'an'dır ki bize tevâtür yoluyla ulaşmış olup yakînî ilim ifade eder. Peygamber'in aynı kesinlik derecesinde sabit olan sünneti de bu kapsamdadır. İkincisi ise Peygamber'den mütevâtir derecesine ulaşmaksızın nakledilen haberlerdir ki bunlar *haber-i vâhid*lerdir. Bir ara kategori olarak *meşhûru* her tabakada en az üç ravinin naklettiği hadis şeklinde kabul eden muhaddisler meşhur haberi haber-i vâhid kapsamında görmüşlerdir. *Meşhûru* ilk nesillerde haber-i vâhid iken sonradan mütevâtir seviyesine ulaşan haber şeklinde anlayan Hanefilere göre ise meşhur haber, haber-i mütevâtir kategorisinde veya mütevâtir hükmünde değerlendirilmiştir. Mütevâtir ile meşhur arasındaki fark, onunla sabit olan haberi inkâr edenin durumunda ortaya çıkar. Meşhur haberle sabit olan bir hüküm veya bilgi inkâr olunduğu zaman sahibi tekfir edilmez, ancak dalâlete düştüğü, yani Ehl-i sünnetin yolundan ayrıldığı kabul edilir.¹¹

İtikadi ve amelî konularda haber-i vâhidin delil olma değeri ve derecesi de haberin bize ulaşma yolundaki yani sübûtundaki kesinlik çerçevesinde tartışılmış ve bu konuda farklı görüşler ortaya

9 Bk. Nurettin İtr, "Sahih Âhâd Hadisin İtikadda Delil Olması", *Sünnetin Din-deki Yeri (İSAV Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi)*, (İstanbul: Ensar Neşriyat 1998), s. 211.

10 Bu konuda ayrıca bk. Pezdevî, *Ma'rife*, s. 32-36.

11 Bk. ed-Debûsî, *Takvîmu'l-edille* (nşr. Halil Muhyiddin el-Meys, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye 2007), s. 211-212; Serahsî, I, 292-293; Ebu'l-Usr el-Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî* (Karaçi: Mir Muhammed Kütübhone, ts.), s. 152. Bu konuda bir değerlendirme için bk. Mehmet Özşenel, "Usûl Adlı Eseri Çerçevesinde Serahsî'nin Hadis ve Sünnete Bakışı", *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 33, (2012): 136-139. Abdülkâhir el-Bağdâdî'nin (ö. 429/1037) haberlerin taksiminde mütevâtir ile haber-i vâhid arasında zikrettiği *müstefiz* kavramı da Hanefilerin *meşhûr* kavramına benzemektedir (bk. *Usûlüddin*, s. 26-27). Meşhur haber konusunda bk. H. Yunus Apaydın, "Meşhur", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2004), c. XXIX, s. 368-371.

çıkıştır. Mu'tezile'den Nazzâm (ö. 231/845) gibi farklı görüşler beyan eden bazı isimler hariç tutulacak olursa ulemanın büyük çoğunluğu mütevâtir haberlerin ilim yani kesin ilim ifade ettiğini ve dolayısıyla hem itikadi hem de amelî konularda delil teşkil edeceğini, bununla sabit olmuş bir hükmü inkâr edenin dinden çıkmış olacağını dile getirmişlerdir.¹² Haber-i vâhid konusunda ise İslâm ulemasının cumhuri geliş yolundaki hata ya da şüphe ihtimaline binaen Peygamber'e nispeti mütevâtir kadar kesinlik arz etmediğinden, haber-i vâhidin itikadda delil olmayacağını, amelî konularda ise delil teşkil edeceğini söylemişlerdir. Cumhur, itikad gibi dinin temelini teşkil eden inanç esaslarının, sübûtu kesin haberlere dayanması gerektiğini öne sürmüştür. Bu konudaki görüşler başta dört büyük mezheb imamına ve Bâkullânî (ö. 403/1013), Cüveynî (ö. 478/1085), Gazzâlî (ö. 505/1111) gibi âlimlere nispet edilir. Ehl-i hadis uleması, başta İbn Hazm (ö. 456/1064) olmak üzere Zâhirîler, el-Kerâbîsî (ö. 248/862), Hâris el-Muhâsibî (ö. 243/857), İbn Teymiyye (ö. 728/1328), İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350) ve bir rivayette Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) sahih olmak kaydıyla haber-i vâhidin hem itikadi, hem amelî konularda ilim ifade edeceğini beyan etmişlerdir. Onlara göre amel etmeye yeterli olan bir haber, itikad oluşturmak için de yeterli olmalıdır. Bu görüş sahipleri bu konuda Hz. Peygamber'in hayatından birçok haber-i vâhid örnekleri getirerek görüşlerini temellendirmeye çalışmışlardır.¹³ Muasır âlimlerden Ahmed Muhammed Şâkir (ö. 1958) de sahih haber-i vâhidin kesin ilim ifade ettiğini düşünenlerdendir.¹⁴ Muasır hadisçi ve selefi âlim Muhammed Nâsıruddin el-Elbânî de (ö. 1999) haber-i vâhidin kesin ilim ifade ettiğini ve dolayısıyla itikadi konularda da hüccet olduğunu kabul etmiş olup bu konuda ehl-i hadis ulemasının delillerinden müteşekkil müstakil bir kitap telif etmiştir.¹⁵

12 Mu'tezile'nin haber-i mütevâtir ve haber-i vâhid hakkındaki görüşleri için bk. Hüseyin Hansu, *Mutezile ve Hadis* (İstanbul 2004), s. 112 vd. Ayrıca bk. Apaydın, "Mütevâtir", s. 210. Ebu'l-Yüsr Pezdevî'ye (ö. 493/110) göre Mu'tezile'den Nazzâm (ö. 231/845), mütevâtir haberin yalana ihtimali olduğu kanaatindedir (bk. *Usûlüddin*, s. 21).

13 Bk. Ali Osman Koçkuzu, *Rivayet İlimlerinde Haber-i Vâhidlerin İtikat ve Teşri Yönlerinden Değeri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1988), s. 110 vd.; Yavuz, "Haber-i Vâhid", s. 353-355.

14 Bk. Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâisu'l-hâsis şerhu ihtisâri ulûmi'l-hadis* (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye 1408), s. 32.

15 Bk. el-Elbânî, *el-Hadisü hüccetün bi nefsihî fi'l-akâid ve'l-ahkâm* (Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 2005). (Türkçe çevirisi *Hadis Üzerine (Selefi Bir* ➤

Konuyla ilgili üçüncü görüş karineli haber-i vâhidin hem itikadi, hem amelî konularda delil teşkil ettiği yönündedir. *Karîneli haber (el-haberu'l-muhtef bi'l-karâin)*, âhâd tarikle gelmiş olsa bile, ravi-lerinin büyük imamlardan olması, Buhârî-Müslim'in nakletmiş olması ve onların kitaplarını ümmetin kabulüyle karşılamış olması gibi bazı ilave karine ve delillerle kuvvetlendirilmiş haber olup, bazı âlimler tarafından bu tür haberlerin kesin ilim ifade ettiği kabul edilmiştir. Ancak buradaki kesinlik mütevâtir gibi yakînî ilim değil, nazari ya da istidlali bir kesinlik olup sadece işin uzmanı âlimlerin yaptıkları incelemeler sonucunda vardıkları bir sonuç olduğundan hata ihtimali taşımaktadır, dolayısıyla bu yolla sabit olmuş bir hükmü inkâr eden yine tekfir olunmaz, dalâlete nispet edilebilir. Bu yönüyle karineli haber, bir nevi Hanefîlerin *meşhûr* kavramına benzemektedir.¹⁶ Buhârî-Müslim'in tenkide uğrayan rivayetleri dışındaki hadislerinin kesinlik ifade ettiğini söyleyen ve bu bağlamda karineli haberi tartışan İbnu's-Salâh (ö. 643/1245), İbn Kesîr (ö. 774/1373), İbn Hacer (ö. 852/1449) ve Suyûtî (ö. 911/1505) de bu tür haberlerin itikadi konularda delil sayılacağını dolaylı olarak kabul etmiş olmaktadır.¹⁷ Karineli haberin itikadda delil olacağını kabul eden âlimler arasında Şevkânî (ö. 1250/1834) ve Muhammed Zâhid el-Kevserî de bulunmaktadır.¹⁸

Kevserî'nin Konuya Bakışı

Kevserî (ö. 1952) bu konudaki görüşlerini Hz. İsa'nın nüzûlü konusunda Mısırlı Şeyh Mahmud Şeltut'un (ö. 1963) verdiği bir fetvayı tenkid etmek üzere kaleme aldığı *Nazra âbira fî mezâimi men*

Yaklaşım) (çev. Mehmet Kubat, Konya: Esra Yayınları, 1992). Ehl-i hadisin konu hakkındaki görüşleri için bk. Mustafa Ertürk, "Haber-i Vâhid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996), c. XIV, s. 349-352.

16 Bk. İtr, s. 216-217.

17 Bk. İbnu's-Salâh, *Mukaddimetü'bnu's-Salâh* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1978), s. 14-15; İbn Hacer, *Şerhu Nuhbeti'l-fiker* (nşr. Muhammed İvad-Muhammed Ğıyas es-Sabbağ, Dimeşk: Mektebetü'l-Gazzâlî, ts.), s. 20 vd.; es-Suyûtî, *Tedribu'r-râvî* (nşr. Abdülvehhab Abdüllatif, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1979), I, 131 vd.; Şâkir, s. 31-32.

18 Bk. Koçkuzu, s. 122-123. Konuyla ilgili ayrıca bk. Yavuz Köktaş, *Tüm Yönleriyle Akaid Hadisleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2013), s. 17-34.

*yümkiru nüzûle Îsâ aleyhi's-selam kable'l-âhira*¹⁹ adlı eserinde dile getirmektedir. Mahmud Şeltut özetle Hz. İsa'nın kıyametten önce yeryüzüne ineceğine dair rivayetlerin âhâd tarikle geldiğini, dolaşısıyla zan ifade eden haber-i vâhidin böyle bir konuda delil olmayacağını söylemektedir. Kevserî esasen nüzûl-i İsa konusundaki hadislerin mütevâtir (en azından manen mütevâtir) derecesinde olduğunu belirtmekle birlikte, haber-i vâhid bile sayılsa bunun Hz. İsa'nın nüzûlü konusunda delil olmaya mani teşkil etmeyeceğini zikretmektedir. Kevserî bu vesileyle haber-i vâhidin itikadi konularda delil olup olmaması meselesini gündeme getirerek konuyu bizce dikkat çekici bir çözüme kavuşturmaktadır.²⁰

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki Kevserî, mütevâtir haberin (kesin) ilim, âhâd haberin amel gerektirdiği konusunda cumhurla hemfikirdir. Ona göre de karinelerle kuşatılmış haber müstesna (*el-haberu'l-muhtef bi'l-karâin*) haber-i vâhid ilim ifade etmez, yani bize doğruluğu kesin bir bilgi vermez. Ayrıca haber-i vâhidin hem itikadda hem amelde mutlak manada ilim ifade ettiği görüşü şaz olup daha ziyade Zâhirî mezhebine aittir. Kevserî'ye göre temel prensip olarak itikadi konularda hüccet olan, Kur'an-ı Kerim ve diğer mütevâtir haberlerdir. Bu anlamda o, sadece itikadi konularda değil, amelî konularda bile delil olmaya uygun olmayan haber-i vâhid kabilinden bazı zayıf ve mevzu rivayetleri itikada dair eserlerinde derleyen Haşviyye mensuplarını eleştirmiştir.²¹ Kevserî burada haber-i vâhidin ilim ifade etmesinde gösterilen bir aşırılığa (*ifrât*) işaret etmektedir. Diğer taraftan o, Hz. İsa'nın nüzûlü konusundaki rivayetler örneğinde olduğu gibi, zan ifade etmesi sebebiyle haber-i vâhidin itikadi konularda delil olamayacağı şeklindeki görüşleri de bir başka aşırılık (*tefrît*) saymaktadır. Kevserî, içinde

19 Kahire 1943; 2. bsk. Kahire 1987.

20 Hz. İsa'nın nüzûlü hakkındaki rivayetler için bk. Suyûtî, *Nüzûlü Îsâ b. Meryem âhire'z-zaman* (nşr. Muhammed Abdülkâdir Ata, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985); el-Keşmîrî, *et-Tasrîh bi-mâ tevâtera fî nüzûli'l-Mesih* (nşr. Abdülfettah Ebu Ğudde, Multan: Meclisu Tahaffuz-i Hatm-i Nübüvvet-i Pakistan, ts.).

21 es-Sübkî, *es-Seyfu's-sakîl fi'r-reddi ala İbn Zefîl* (nşr. Muhammed Zâhid el-Kevserî, *el-Akîde ve ilmu'l-keîlâm min a'mâli'l-İmam Muhammed Zâhid el-Kevserî*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004 içinde), s. 527, dipnot; Muhammed b. Tahir el-Makdisî, *Şurûtu'l-eimmeti's-sitte* (nşr. Muhammed Zâhid el-Kevserî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984), s. 21, dipnot. Haşviyye hakkında bk. Metin Yurdağür, "Haşviyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997), c. XVI, s. 426-427.

bulunduğu Mısır coğrafyasında karşılaştığı bu yöndeki aşırılığı da eleştirerek haber-i vâhidin zan ifade etmesinin, ya da sadece ameli gerektirmesinin yanlış anlaşıldığını dile getirmiştir.

Kevserî'ye göre her şeyden önce sahih bir haber-i vâhid, her ne kadar zannî olsa da bir nevi ilim ifade etmektedir. Yani onun zan ifade etmesi, hiçbir değer taşımadığı anlamına gelmez. Aksi takdirde böyle haberlerle amel etmek de mümkün olmazdı. Amel etmeye elverişli sayıldığına göre şer'î açıdan bir değer taşımaktadır. Kaldı ki haber-i vâhidle amel etmek, kesin ilim ifade eden kat'î delille (Kur'an'la) sabit olmuştur. Şu hâlde itikadi konularda haber-i vâhidin delil oluşunu reddetmek, haber-i vâhidle amel etmeyi gerektiren bu kesin delili inkâr anlamına gelmektedir.²²

Kevserî'ye göre haber-i vâhidin ameli gerektirmesi onun itikadda kullanılmasına engel teşkil etmez. Zira itikad da neticede amel kapsamındadır, başka bir ifadeyle itikad, kalbin bir amelidir. Dolayısıyla haber-i vâhid, itikad için temel alınabilir. Buna göre kalpte bir itikad oluşturmak için gelen haberin mütevâtir olması gerekmemektedir. Önemli olan haberin, kalbin ona bağlanmasını sağlayacak bir kanaat vermesidir. İnsanda inanç sağlayan şey bazen burhan gibi kesin bir delil olabilir, bazen haber-i vâhid, bazen de sırf taklid olabilir. Ancak kişi ikna olmak istemezse ona değil haber-i vâhid, mütevâtir haber olsa, ya da kesin burhânî deliller sunulsa bile inanması kabil olmayacaktır. Neticede bu bir inanç meselesi, yani kalbin söz konusu bilgi ya da habere bağlanması, inanması ve buna dayanarak bir kanaat ve itikad oluşturmasıdır. Dolayısıyla sahih bir haber-i vâhidin itikadi bir konuda inanç oluşturması mümkündür.²³

Kevserî, bu konudaki görüşlerini Fâhru'l-İslâm Ebu'l-Usr Ali b. Muhammed el-Pezdevî'nin (ö. 482/1089) *Usûlü'l-fık'h*'ı ile²⁴ onun şerhi olan *Keşfü'l-esrar*'daki açıklamalara dayandırmaktadır.²⁵ Buna göre itikad, kalbin bağlanmasıdır ve ilim her zaman itikadı gerektirmez. Başka bir ifadeyle itikad bazen ilimsiz de gerçekleşir. Bu sebeple haber-i vâhidin ilim ifade etmese de itikad ifade etme-

22 Kevserî, *Nazra*, s. 108-109. Kevserî'nin burada , haber-i vâhidin hücciyeti konusunda delil getirilen Âl-i İmran (3) 187. ve Tevbe (9) 122. ayetlere atıfta bulunduğunu anlaşılmaktadır.

23 Kevserî, *Nazra*, s. 87-88.

24 Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, s. 154-158.

25 el-Buhârî, *Keşfü'l-esrar an Usûli Fâhri'l-İslâm el-Pezdevî* (nşr. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009), II, 548-549.

si mümkündür. Nitekim Fahu'l-İslâm el-Pezdevî'nin kardeşi ve *Usûlü'd-din* adlı Ehl-i sünnet akâidinin yazarı olan Sadru'l-İslâm Ebu'l-Yüsr el-Pezdevî'ye göre de (ö. 493/1100) ahiret ahvaline müteallik haberler mütevâtir olmasa bile kabul görmüştür, çünkü bunlar da bir çeşit ameldir. Amel iki türdür: 1-Azalarla amel, 2-Kalb ile amel. İtikad da kalbin amelidir.²⁶ Aynı şekilde Serahsî (ö. 483/1090) de kabir azabı vb. konularda varid olan rivayetlerin bazılarının meşhur, bazılarının haber-i vâhid olduğuna işaret ettikten sonra bunların kalbin onlara bağlanmasını gerektirdiğini söylemiştir. Bununla kalbin bir şeye bağlanıp inanmasının önemli olduğuna işaret etmiş, ilmin her zaman itikad oluşturmadığını belirtmiştir. Bu bakımdan haber-i vâhidin mucebince amel etmekle onunla bir inanç meselesini temellendirme arasında fark kalmamaktadır. Bir bakıma haber-i vâhidle inanç temellendirmek, amel kabilinden bir iş olmaktadır.²⁷

Kevserî bu görüşleri benimsemek suretiyle hem bağlı olduğu Hanefî gelenekten dayanak bulmakta hem de Hanefîlerin de içinde bulunduğu, haber-i vâhidin amel gerektirdiği yönündeki cumhura ait genel kabul içinde kalmış olmaktadır. Böylece Hanefî kimliği ile kabul ettiği ve cumhurla hemfikir olduğu haber-i vâhidin ilim ifade etmeyip amel gerektirdiği görüşüyle, muhaddis kimliği içinde haber-i vâhiden itikadi konularda yararlanma düşüncesini telif ettiği görülür.

Diğer taraftan itikadın kalbî bir amel olduğu düşüncesi ile Ebu Hanîfe'nin (ö. 150/767) akâid konularını "fık-ı ekber" olarak isimlendirmesi arasında da bir paralellik kurulabilir.²⁸ Çünkü yaygın tarifıyla *fıkıh*, Ebu Hanîfe'ye göre "kişinin leh ve aleyhinde olanları bilmesidir".²⁹ Dolayısıyla bunun içinde itikadi konular dâhil, her

26 Kevserî, *Nazra*, s. 87-88. Ebu'l-Yüsr el-Pezdevî'nin ifadeleri için bk. el-Buhârî, I, 548-549.

27 Serahsî, I, 329.

28 Ebu Hanîfe kendisine fık-ı ekberi soran Ebu Mutî el-Belhî'ye itikada müteallik konular içeren bir dizi tavsiyede bulunmuştur, bk. Ebu Hanîfe, *el-Fıkhu'l-ebisat* (nşr. M. Zâhid el-Kevserî, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 1992), s. 44. Ayrıca bk. Kâdî Ubeydullah, *Nazmu'd-dürer fi şerhi'l-Fıkhi'l-ekber bi rivayeti'l-İmam Ebî Mutî el-Belhî ani'l-İmami'l-A'zam Ebî Hanîfe el-Kûfî* (Karaçi: el-Meclisu'l-İlmî, 1985), s. 89.

29 Bk. Sadru's-Şerîa, *Tenkîhu'l-usul* (nşr. Zekerîyya Umeyrât (*Telvîh* ile birlikte), Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), I, 16; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik* (nşr. Zekerîyya Umeyrât, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997), I, 16.

türlü bilgi girmekte ve bir anlamda itikadi konular da amel kapsamına dâhil olmaktadır. Nitekim Ebu Hanîfe, kendisine fıkıh-ı ekberi soran Ebu Mutî el-Belhî'ye (ö. 199/814) itikadi konulara dair tavsiyelerde bulunmuş, fıkıhın en faziletlisini sorması üzerine de bu sefer, kişinin Allah'a imanı, şer'î hükümleri, sünnetleri, hadleri, ümmetin ihtilaf ve ittifak ettiği hususları öğrenmesidir, şeklinde kuşatıcı bir cevap vermiştir.³⁰ Dolayısıyla Kevserî'nin bu görüşünü Ebu Hanîfe'nin anlayışına dayandırdığını söylemek mümkündür. *Fıkıh-ı Ekber*'in *Fıkıh-ı Ebsat* olarak bilinen Ebu Mutî el-Belhî rivayeti neşrinde Kevserî buna işaret etmekte ve mutlak manada fıkıhın itikad, amel ve ahlakı kapsadığını söyleyerek Ebu Hanîfe'nin yukarıdaki tarifine atıfta bulunmaktadır.³¹ Ancak imanın kalbî bir amel olmasıyla, amelin imandan bir cüz olması meselesinin birbiriyle karıştırılmaması gerekir.

Öte yandan Kevserî'ye göre geçmişten günümüze hadis kitaplarında ahiret ahvali, muğayyebat gibi itikada müteallik konulara dair haber-i vâhidlerin tedvin edilmiş olması; birçok otorite âlimin akâide dair eserlerinde naklî delillere yer vermeleri de haber-i vâhidlerin bize bir bilgi verdiğini göstermektedir. Aksi takdirde bütün ulemanın abesle iştigal ettiğini söylemek gerekecektir.³² Kevserî burada pratik bir delilden hareketle hadis kitaplarında iman, ahiret ahvali, gaybî konular gibi hususların da ayırım gözetilmeden tedvin edilmiş olmasını, onlardan her konuda istifade edilmesi gerektiğinin bir delili olarak görmektedir.

30 Bk. Ebu Hanîfe, *el-Fıkhu'l-ebsat* (İstanbul 1992), s. 45.

31 Ebu Hanîfe, *el-Fıkhu'l-ebsat* (nşr. Muhammed Zâhid el-Kevserî, *el-Akîde ve ilmu'l-keîlâm min a'mâli'l-İmam Muhammed Zâhid el-Kevserî* içinde, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004), s. 599 dipnot; ayrıca bk. *el-Fıkhu'l-ebsat* (İstanbul 1992), s. 44. Ebu Mutî el-Belhî'nin Ebu Hanîfe'ye sorduğu soru ve aldığı cevaplardan oluşan *el-Fıkhu'l-ebsat* metni bazı müellifler tarafından içinde "fıkıh-ı ekber" terkibi geçtiği için asıl *Fıkıh-ı ekber* metni olarak kabul edilmiştir. *el-Fıkhu'l-ebsat*'ı şerh eden Pakistanlı müellif Kâdi Ubeydullah kitabına *Nazmu'd-dürer fî şerhi'l-Fıkhi'l-ekber* adını vermiştir (Karaçi: el-Meclisu'l-İlmî, ts.). Nitekim Kevserî de Ebu Mutî rivayetiyle gelen metni *el-Fıkhu'l-ekber* olarak nitelemekte, ancak Hammad b. Ebî Hanîfe rivayetiyle gelen metinden ayırıldığını için ve herhâlde daha kapsamlı olduğundan *el-Fıkhu'l-ebsat* dendiğini kaydetmektedir (*el-Fıkhu'l-ebsat* [İstanbul 1992], s. 43). Nitekim *el-Fıkhu'l-ebsat* isminin çok sonraları ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Konuyla ilgili tartışmalar ve değerlendirmeler için bk. Şerafettin Gölcük-Adil Bebek, "el-Fıkhu'l-ekber", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA) (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995), c. XII, s. 544-547.

32 Kevserî, *Nazra*, s. 108, 110, 114.

Kevserî'nin haber-i vâhidin itikadi konularda delil olması konusunda öne çıkardığı argümanlardan bir diğeri de haberin karinelerle kuşatılmış bir haber olmasıdır. Bilindiği gibi bir haber-i vâhidin karine ve delillerle desteklenmesi bazı âlimler tarafından o haberin zannîlikten çıkıp kesin bilgi verme konumuna ulaştığının bir delili olarak kabul edilmiştir.³³ Ümmetin haberi kabulde karşılamış olması, Buhârî-Müslim'in haberi rivayet etmiş olmaları gibi bazı ilave özelliklere sahip bir haber-i vâhid karinelerle desteklenmiş haber (*el-haberu'l-muhtef bi'l-karâin*) olarak isimlendirilmiş ve böyle bir haberin kesin bilgi ifade ettiği iddia edilmiştir. Kevserî'nin de bu özelliklere sahip bir haber-i vâhidin ilm-i yakîn ifade ettiğini kabule meyilli olduğu anlaşılmaktadır.³⁴ Nüzûl-i İsa bağlamında söylersek, bu konudaki rivayetler Buhârî-Müslim'in müştereken rivayet ettiği hadislerden olup, ümmet de bu hadisleri kabulde karşılamış ve asırlar boyu nesilden nesile nakledilen ve üzerinde icma oluşan bir inanç (*el-akîdetü'l-mütevârise*) gibi görmüştür.³⁵ Dolayısıyla Kevserî'ye göre haber-i vâhidlerden karineli olanlar da ilim ifade etmeleri haysiyetiyle itikadda delil teşkil etmektedir. Bu konuyla bağlantılı olarak Kevserî, icmanın desteklediği bir haberin de kesinlik kazanacağını belirtmektedir. Sadeddin Taftazânî'nin (ö. 792/1390) *Telvih*'ine atıfla kaydettiği bu görüşe göre "Zannî bir nakli delil, bazen icma ile kat'iyet kazanır".³⁶

33 Konu ilk olarak Buhârî ve Müslim'in naklettikleri hadislerin kesin ilim ifade edip etmemesi bağlamında İbnu's-Salâh tarafından ortaya atılmıştır. İbnu's-Salâh, bu iki imamın büyük otoritesi yanında ümmetin bunların kitaplarını kabulde karşılamış olmasından dolayı tenkide uğrayan rivayetler dışında bu iki kitaptaki rivayetlerin kesin sahih olduğunu ve bunlarla nazârî ilm-i yakîn sabit olduğunu söylemiştir (*Mukaddimetu'bnû's-Salâh*, s. 14-15). İbnu's-Salâh'ın kitabını ihtisar eden Nevevî ise buna itiraz ederek çoğunluğun ve muhakkik ulemanın bu görüşte olmadığını, haber-i vâhidin zan ifade ettiğini belirtmiştir (bk. *et-Takrîb ve't-teysîr*, Mısır: Matbaatu Muhammed Ali Sabîh ve evlâduh, 1968, s. 6). İbn Hacer ise konuyu karineli haber-i vâhid kavramı çerçevesinde tartışır (bk. *Şerhu Nuhbeti'l-fiker*, s. 20 vd.). Bu konuda ayrıca bk. Suyûtî, *Tedribu'r-râvî*, I, 131 vd.; es-San'ânî, *Tavdihul-efkâr li meânî Tenkihi'l-enzâr* (nşr. Ebu Abdirrahman Salâh b. Muhammed b. Uveyda, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), I, 115 vd.; Şakir, s. 31-32; Muhammed Abdürreşid en-Nu'mânî, *el-İmam İbn Mâce ve Kitâbuhi es-Sünen* (nşr. Abdü'l-Fettah Ebu Ğudde, Beyrut: Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1419), s. 112-113.

34 Kevserî, *Nazra*, s. 109.

35 Kevserî, *Nazra*, s. 109-110; a.mlf., *Makâlâtü'l-Kevserî*, s. 280, 355-356.

36 Kevserî, *Nazra*, s. 142.

Yukarıda zikredilenlere ilave olarak İslâm uleması arasında haber-i vâhidin mutlak manada ilim ifade ettiğini söyleyen önemli şahsiyetler de bulunmaktadır. Kendisi her ne kadar bu görüşe katılmasa da Kevserî'ye göre en azından bu ulema nazarında haber-i vâhidin ilim ifade ettiğinin ve dolayısıyla itikadi konularda delil olarak kullanıldığının da göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Kevserî haber-i vâhidin itikadda delil olma meselesini şu şekilde özetler: Cumhura göre haber-i vâhid ilim değil, sadece amel ifade eder. Ancak kalbin itikadı da amel cümlesindendir. İbn Hazm gibi bazı âlimlere göre haber-i vâhid mutlak olarak hem ilim hem amel ifade eder. Üçüncü bir grup âlim ise karineli haber-i vahidin hem ilim hem de amel gerektireceği görüşündedir. Kevserî ise itikadi bir meselede duymuş olduğu bir haber-i vâhidle kesin bir inanç hâsıl eden kişinin, kendisini ahirette kurtaracak imana kavuştuğu kanaatinde. Zira matlub olan, nereden elde edilirse edilsin, kesin inançtır.³⁷

Sonuç

Haber-i vâhidin itikadi konularda delil oluşu hakkında ulemanın üç temel gruba ayrıldığı söylenebilir.

Birinci grupta haber-i vâhid bize geliş yolu itibariyle zannî olduğundan onu itikadi konulara dayanak olarak almayan, ancak amelî konularda delil sayan cumhur ulema bulunmaktadır.

İkinci grupta haber-i vâhidin amelî konular yanında itikadi konularda da ilim ifade ettiğini, dolayısıyla itikadi konularda mesned teşkil etmeye uygun bir bilgi kaynağı olduğunu kabul eden Ehl-i hadis uleması yer almaktadır.

Üçüncü grupta ise karinelerle desteklenmiş haber-i vâhidin nazarî ilm-i yakîn ifade ettiğini ve bu tür haberlerle itikadın sabit olduğunu kabul eden eski ve yeni bazı âlimler bulunmaktadır.

Muhammed Zâhid el-Kevserî, yukarıdaki yaklaşımların tamamını değerlendirdikten sonra haber-i vâhidin itikadi konularda delil olma meselesine yeni bir açılım getirir. Onun yaklaşımının ana unsurları şu şekilde tespit edilebilir:

³⁷ Kevserî, *Nazra*, s. 112.

Kevserî, temel prensip olarak haber-i vâhidin ilim değil, zan ifade ettiği, ancak ameli gerektirdiği konusunda cumhur ulema ile aynı kanaattedir. Başka bir ifadeyle o haber-i vâhidin verdiği bilginin kesinlik değil, zannîlik taşıdığını, ancak amel etmeye elverişli olduğunu kabul etmektedir. Ona göre itikad da kalbin bir ameli olduğundan sahih haber-i vâhidden itikadi konularda da istifade edilebilir. Ayrıca haber-i vâhid zannî olsa da bu onun hiçbir değer taşımadığı anlamına gelmez, bu haberler kesin olmasa da bir nevi ilim ifade etmektedir.

Anlaşıldığı kadarıyla Kevserî, karinelerle kuşatılmış haber-i vâhidin kesinlik taşıdığını, dolayısıyla ilave özelliklerle desteklenmiş sahih bir haber-i vâhidin itikadi konularda doğrudan delil olduğunu kabul etmektedir. Ona göre mesela nüzûl-i İsa konusundaki rivayetler Buhârî-Müslim tarafından nakledildiği için bu özelliğe sahiptir.

Bazı âlimlere göre haber-i vâhid mutlak manada ilim ifade etmekte, yani bize kesin bilgi vermekte, dolayısıyla hem ilim hem de ameli gerektirmektedir. Bu âlimler sahih haber-i vâhidi, itikadi konularda doğrudan delil saymaktadırlar. Kevserî bu görüşü kabul etmese de, haber-i vâhidin itikadda delil olamayacağını söyleyenlere karşı göz önünde bulundurulması gereken bir husus olarak zikretmektedir.

Kevserî ayrıca geçmişten günümüze hadis kitaplarında ulemanın iman, ahiret, muğayyebat gibi itikada taalluk eden konulara dair haberleri de tedvin etmiş olmalarını, aynı şekilde akâid kitaplarında ayırım yapılmaksızın naklî delillere yer verilmesini, haber-i vâhidin itikadda da delil olacağının delillerinden biri olarak öne sürmektedir. Ona göre bu kabil haberlerin itikadi açıdan bir değeri olmasa, âlimlerin onları derlemekle uğraşmaları abesle iştigal sayılırdı.

Öyle anlaşıyor ki haberlerin ilim ifade edip etmemesi, kabul veya red açısından değil, kesinlik derecesini tespit etme bakımından yapılmış bir taksimdir. Dolayısıyla bir haberin kesinlik ifade edip etmemesi ayrı, itikadda ve amelde delil olup olmaması ayrı bir konu olarak değerlendirilmelidir. Bir haberin kesinlik ya da zannîlik taşımasından ziyade itikadi veya amelî bir konuda bize verdiği bilgi ve bizde hâsıl ettiği kanaat önemlidir. Kevserî haber-i vâhidin itikad dâhil bütün konularda bize doğruluğu kesin olmasa bile bir bilgi vereceği kanaatindedir. Onun böyle bir kanaate varmasında yukarıda işaret olunduğu üzere kendi yaşadığı dönemde

Mısır'da karşılaştığı modernist-rasyonalist yaklaşımların da tesiri olduğu anlaşılmaktadır.

Haber-i vâhidin zan ifade ettiği gerekçesiyle itikadi konularda delil olamayacağının iddia edilmesi, Kevserî'ye göre esasında sünnetin devre dışı kalması gibi bir sonucu da beraberinde getirebilecektir. Kevserî bu iddianın arkasında böyle bir amaç gördüğü için, cumhura ait klasik görüşe bağlı kalmakla birlikte, imanı da kalbî bir amel saymak gibi bizce orijinal sayılabilecek bir görüşle meseleyi çözüme bağlamak istemiştir. Bunun yanı sıra karineli haber-i vâhid ile mutlak manada haber-i vâhidin ilim ifade ettiğini savunan âlimlerin görüşlerini gündeme getirmesi de bu amaca yönelik olmalıdır. Nitekim *Nazra âbira* adlı kitabının muhtelif yerlerinde nüzûl-i İsa meselesini inkârın esasında sünnet inkârcılığından ve Kâdiyânîlik gibi nübüvvet iddiası taşıyan nevzuhur akımlardan beslendiğini dile getirmiştir.³⁸ Kevserî bu tavrıyla ulemanın geçmişte ortaya koyduğu birtakım ölçülerin modernist zihniyetli bazı şahsiyetler tarafından çarpıtılarak sünnetin iptal edilmesinin önüne geçmeye çalışmaktadır. Kevserî, nüzûl-i İsa meselesini de Kitap, sünnet ve icma ile sabit olmuş itikadi bir konu olarak görmekte, her ne kadar bu konudaki rivayetler ona göre mütevâtir ise de haber-i vâhid olması durumunda bile bunun itikad oluşturmaya yeteceğini düşünmektedir.³⁹ Nitekim Mahmud Şeltut'un nüzûl-i İsa konusundaki fetvası hakkında Ezher'e sorulan ısrarlı sorulara Ezher'in cevap vermemesini bu köklü kurumun fetvayı kabul ettiğinin delili saymış, nüzûl-i İsa meselesinin nesilden nesile intikal etmiş bir inanç konusu (*el-akîdetü'l-mütevârise*) olduğunu dile getirmiştir.⁴⁰

Netice olarak bir cümleyle ifade etmek gerekirse Kevserî'ye göre "Haber-i vâhid ittifakla bir akîde (inanç oluşturmaya yeterli bir bilgi) ifade etmektedir".⁴¹

38 Mesela bk. s. 66 vd., 74, 78. Ayrıca bk. Kevserî, *Makâlâtü'l-Kevserî*, s. 280; 353 vd.

39 Bk. Kevserî, *Nazra*, s. 87, 110, 111, 115 vd.

40 Kevserî, *Makâlâtü'l-Kevserî*, s. 280-281.

41 Kevserî, *Nazra*, s. 113.

Bibliyografya

Apaydın, H. Yunus, “Haber-i Vâhid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996, c. XIV, s. 355-363.

Apaydın, H. Yunus “Meşhur”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2004, c. XXIX, s. 368-371.

Apaydın, H. Yunus “Mütevâtir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006, c. XXXII, s. 208-211.

el-Bağdâdî, Ebu Mansur Abdülkâhir b. Tahir, *Usûlüddin*, nşr. Ahmed Şemsuddin, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.

el-Buhârî, Abdülaziz b. Ahmed, *Keşfü'l-esrar an Usûli Fahri'l-İslâm el-Pezdevî*, nşr. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.

el-Cürcânî, Ali b. Muhammed *et-Ta'rifât*, y.y, ts.

ed-Debûsî, Ebu Zeyd Ubeydullah b. Ömer, *Takvîmu'l-edille*, nşr. Halil Muhyiddin el-Meys, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007.

Ebu Hanîfe Numan b. Sabit el-Kûfî, *el-Fıkhü'l-ebzat*, nşr. M. Zâhid el-Kevserî, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 1992.

Ebu Hanîfe, Numan b. Sabit el-Kûfî, *el-Fıkhü'l-ebzat*, nşr. Muhammed Zâhid el-Kevserî, (*el-Akîde ve ilmu'l-keîâm min a'mâli'l-İmam Muhammed Zâhid el-Kevserî* içinde), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.

Ebu'l-Usr el-Pezdevî, Fıkhü'l-İslâm Ali b. Muhammed, *Usûlü'l-Pezdevî*, Karaçi: Mir Muhammed Kütübhane, ts.

el-Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn, *el-Hadîsu hüccetün bi nefsihî fi'l-akâid ve'l-ahkâm*, Riyad: Mektebetü'l-Maarif, 2005.

el-Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn, *Hadis Üzerine (Selefi Bir Yaklaşım)*, çev. Mehmet Kubat, Konya: Esra Yayınları, 1992.

Ertürk, Mustafa, “Haber-i Vâhid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996, c. XIV, s. 349-352.

Gölcük, Şerafettin ve Adil Bebek, “el-Fıkhü'l-ekber”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995, c. XII, s. 544-547.

Hansu, Hüseyin, *Mutezile ve Hadis*, Ankara: Kitabiyat, 2004.

İtr, Nurettin, "Sahih Âhâd Hadisin İtikadda Delil Olması", *Sünne-tin Dindeki Yeri (İSAV Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi)*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1998, s. 203-220.

İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Şerhu Nuhbeti'l-fiker*, nşr. Muhammed İvad-Muhammed Ğıyas es-Sabbağ, Dimeşk: Mektebetü'l-Gazzâlî, ts.

İbnu's-Salâh, Ebu Amr Osman b. Abdirrahman eş-Şehrizûrî, *Mukaddimetü'bnu's-Salâh*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1978.

İbn Nuceym, Zeynuddin b. İbrahim el-Mısırî, *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*, nşr. Zekerıyya Umeyrât, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.

Kâdî Ubeydullah, *Nazmu'd-dürer fî şerhi'l-Fıkhi'l-ekber bi rivayeti'l-İmam Ebî Mutî el-Belhî anî'l-İmamî'l-A'zam Ebî Hanîfe el-Kûfî*, Karaçi: el-Meclisu'l-İlmî, 1985.

el-Keşmîrî, Muhammed Enverşah, *et-Tasrîh bi-mâ tevâtera fî nüzûli'l-Mesîh*, nşr. Abdülfettah Ebu Ğudde, Multan: Meclisu Tahaffuz-i Hatm-i Nübüvvet-i Pakistan, ts.

el-Kevserî, Muhammed Zâhid, *Nazra âbira fî mezâimi men yünkiru nüzûle İsâ aleyhi's-selam kable'l-âhira*, 2. bsk., Kahire 1987'den ofset Lahor: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.

el-Kevserî, Muhammed Zâhid, *Makâlâtü'l-Kevserî*, nşr. Ahmed Hayri, 1372/1952 Kahire'den ofset Karaçi: H. M. Said Company, ts.

Koçkuzu, Ali Osman, *Rivayet İlimlerinde Haber-i Vâhitlerin İtikat ve Teşri Yönlerinden Değeri*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1988.

Köktaş, Yavuz, *Tüm Yönleriyle Akaid Hadisleri*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2013.

el-Makdisî, Muhammed b. Tahir, *Şurûtu'l-eimmeti's-sitte*, nşr. Muhammed Zâhid el-Kevserî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984.

el-Mâturîdî, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed, *Kitabu't-Tevhîd*, nşr. Fethullah Huleyf, İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1979.

en-Nesefî, Necmuddin Ömer b. Muhammed, *Metnu'l-Akâidi'n-Nesefiyye (Mecmûu'l-mütûni'l-kebir içinde)*, Kahire: el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübra, 1955.

en-Nevevî, Muhyiddin Yahya b. Şeref, *et-Takrîb ve't-teysîr*, Mısır: Matbaatu Muhammed Ali Sabîh ve Evlâduh, 1968.

en-Nu'mânî, Muhammed Abdürreşid, *el-İmam İbn Mâce ve Kitâbuhû es-Sünen*, nşr. Abdü'l-Fettah Ebu Ğudde, Beyrut: Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1419.

Özşenel, Mehmet, “*Usûl Adlı Eseri Çerçevesinde Serahsî'nin Hadis ve Sünnete Bakışı*”, *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 33, (2012): 133-149.

el-Pezdevî, Ebu'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed, *Usûlüddin*, nşr. Hans Peter Linss, Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türaş, 2003.

el-Pezdevî, Ebu'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed, *Kitab fihî Ma'rifetü'l-hüceci's-şer'iyye*, nşr. Marie Bernand-Eric Chaumont, Kahire: el-Ma'hedu'l-İlmiyyi'l-Fransî li'l-Âsârî's-Şarkîyye, 2003.

Sadru's-Şerîa Ubeydullah b. Mes'ud el-Mahbûbî, *Tenkîhu'l-usul*, nşr. Zekerîyya Umeyrât, (*Telvîh* ile birlikte), Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.

es-San'ânî, Ebu İbrahim Muhammed b. İsmail el-Emîr, *Tavdîhu'l-efkâr li meânî Tenkîhi'l-enzâr*, nşr. Ebu Abdîrrahman Salâh b. Muhammed b. Uveyda, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.

es-Serahsî, Şemsü'l-Eimme Ebu Bekr Muhammed b. Ahmed, *Usûlü's-Serahsî*, nşr. Ebu'l-Vefa el-Efğânî, Beyrut: Daru'l-Marife, ts.

es-Suyûtî, Celâluddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Tedribu'r-râvî*, nşr. Abdülvehhab Abdüllatif, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1979.

es-Suyûtî, Celâluddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Nüzûlü İsâ b. Meryem âhire'z-zaman*, nşr. Muhammed Abdülkâdir Ata, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1985.

es-Sübkî, Takiyyuddin Ali b. Abdi'l-Kâfi, *es-Seyfu's-sakîl fi'r-reddi ala İbn Zefîl*, nşr. Muhammed Zâhid el-Kevserî (*el-Akîde ve ilmu'l-keîâm min a'mâli'l-İmam Muhammed Zâhid el-Kevserî* içinde), Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004.

Şâkir, Ahmed Muhammed, *el-Bâisu'l-hasîs şerhu İhtisârî ulûmi'l-hadis*, Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 1408.

Yavuz, Yusuf Şevki, “Haber-i Vâhid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996, c. XIV, s. 352-355.

Yurdagür, Metin, “Haşviyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997, c. XVI, s. 426-427.

Yücel, Ahmet, *Hadis Tarihi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2012.

The Authority of Individual Hadiths in Theological Matters and Kawthari's Approach to the Problem

Abstract

The authority of individual hadiths has long been debated in the Islamic literature. Majority of scholars argue that individual hadiths are not taken as evidence in theology because they yield only probable knowledge. Partisans of hadith, on the other hand, believe that individual hadiths can be evidence in both legal and theological matters. A third group of scholars maintain that individual hadiths supported by circumstantial evidence can provide certain knowledge and therefore become binding in matters of faith as well.

Muhammad Zahid al-Kawthari, the deputy of the last Ottoman Shaykh al-Islam who settled in Egypt in the early 1900's, penned books and articles in order to refute some Muslim intellectuals' claim that individual hadiths have no capacity to be evidence in theology. For him, though the transmission of individual hadiths is only probable, they can still yield knowledge strong enough to establish a theological principle because believing is the action of the heart; therefore they can be taken into account in theology just as they are considered evidence in legal matters. Additionally, according to some scholars, reports that possess extra privileges such as being narrated by Bukhari or Muslim yield certainty. Thus, Kawthari has concluded that individual reports can be used to establish a theological principle by asserting that scholars of the past collected every type of theological traditions and contained them in their books on theology.

Keywords: Theology, Individual Hadith, Certain Knowledge, Probable Knowledge, Kawthari.